

*Дьомкін Петро Олексійович, кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук і права
Київського національного університету будівництва і архітектури*

ПРОБЛЕМА СТОЛИЦЬ УКРАЇНИ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Київ з давніх князівських часів був столицею України, а в періоди бездержавності зберігав статус національного і культурного центру. На початку ХХ ст. Київ був губернським центром, в якому, як і у всіх великих містах України, чисельно переважало російське населення (54,5%), а українське становило лише (21%) киян і спілкувалися між собою переважно російською мовою. Український національний рух проявлявся виключно в культурницьких формах, але й у такому безневинному стані він зустрічав лютий опір властей у центрі і на місцях. Нечисленні учасники українського визвольного руху не могли навіть вголос заявити своє ставлення до Києва як до міста символу – матеріалізованого втілення втраченої державності.

Однак падіння самодержавного режиму в результаті Лютневої 1917 р. демократичної революції в Росії ознаменувалося небаченим спалахом національно-визвольної боротьби, яка одразу набула політичних форм. На хвилі революційних потрясінь, українці отримали шанс на відновлення державної незалежності, а головним осередком національно-визвольної боротьби в Україні став Київ. Тут розміщувався і штаб цієї боротьби – Центральна Рада, яка вже в перших своїх відозвах «До українського народу», а також в Універсалах однозначно заявляла, що центром України є місто Київ.

Після ухвалення Центральною Радою 7 листопада 1917 року Третього Універсалу землі заселені українцями, визнано Українською Народною Республікою, а владу на території республіки надано Українській Центральній Раді та Генеральному Секретаріатові. Отже, місто Київ, в якому перебували вищі органи республіканської влади, отримав столичний статус УНР без обговорень і суперечок.

6 березня 1918 року Центральна Рада ухвалила закон «Про поділ України на землі», згідно якого губернський поділ скасовувався і запроваджувався новий адміністративно-територіальний устрій з поділом на землі (всього 32), з виділенням в окрему адміністративну одиницю «Київ з околицею (приблизно на 20 -30 верст)[1, с.181].

Отже, за короткий час розбудови української республіканської держави губернське місто Київ набув статусу столиці в якому перебували головні органи центральної влади парламент – Українська Центральна Рада, уряд – Генеральний Секретаріат, згодом Рада

Народних міністрів, судова гілка влади – Генеральний суд, Державний банк, а також дипломатичні представництва інших країн.

У перший період існування радянської влади (грудень 1917 – 1918 рр.) в Україні Харків був тимчасовим місцем перебування вищих органів влади радянської УНР, з огляду на підконтрольність Києва Центральній Раді. Водночас незаперечним є той факт, що наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. усіма політичними силами, які намагалися прийти до влади в Україні, столицею бачили лише Київ. Тому як виникла можливість керівництво радянської УНР переїхало в Київ. За Харковом у перший період існування радянської влади в Україні можна визнати, і то із значними пересторогами, лише статус першої з «тимчасових столиць» радянської України, до числа яких з не меншими підставами можна зарахувати Полтаву, Катеринослав, Таганрог -- у цих містах перебував Народний Секретаріат після відступу з Києва.[2, с. 15 – 16].

Також безальтернативно у січні 1919 року було розв'язане питання про Київ як столицю соборної України, утвореної Актом Злуки УНР і ЗУНР. Але існування обох українських держав тривало недовго. Західноукраїнські землі були поділені між Польщею, Чехословаччиною та Румунією, а доля основної частини українських земель розв'язувалась у вогні громадянської війни і перемога в цій війні більшовиків або білогвардійців оберталась поразкою української справи.

У національному питанні білогвардійці відстоювали гасло «єдиної і неподільної Росії». На відміну від них більшовики були більш гнучкіші, формально визнаючи право націй на самовизначення аж до відокремлення. Це давало їм змогу контролювати національні окраїни, проводячи національно-державне будівництво в довільній формі, не зупиняючись навіть перед створенням формально незалежних радянських республік. Міра таких поступок була прямо пропорційною силі національно-визвольного руху.

Поразка Німеччини та її союзників у світовій війні дала можливість Раднаркому оголосити недійсними положення Брестського миру, у тому числі взяте ним зобов'язання визнати суверенітет України і укласти з нею мирний договір. У цій ситуації серед керівників РКП(б) почали зміцнюватися настрої на користь прямого злиття України з Росією. Так на другому з'їзді КП(б)У, який відбувся в жовтні 1918 р. в Москві, Л Каменєв заявив: «Наше найближче завдання у збройній боротьбі – відновити радянську владу на Україні і цю радянську Україну об'єднати з радянською Росією». [3, с.73]. У листопаді 1918 р. після капітуляції центральних держав перед Антантою, утворився

робітничо-селянський уряд України, під прикриттям якого російські війська знову почали просуватися в Україну. 3 січня 1919 р. вони зайняли Харків, а 5 лютого Київ. Деякий час ЦК КП(б)У і тимчасовий радянський уряд перебували в Харкові. 6 січня була встановлена за аналогією з радянською Росією нова назва держави – Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР), яка в березні 1919 р. була закріплена в Конституції і зберігалася до січня 1937 р. Таким чином, існують вагомі підстави першостолічність того чи іншого міста в радянській Україні визначати саме починаючи з 1919 р. [2, с.17-18].

Відразу після зайняття Києва Червоною Армією і створення керованих більшовиками органів влади постало питання про переведення туди як до загальновизнанного всеукраїнського центру вищих органів влади УСРР. 15 лютого 1919 р. на засіданні ЦК КП(б)У розглядалося питання про переведення столиці до Києва. Деякі діячі почали чинити спротив. Найбільш логічним було заперечення Якова Епштейна (Яковлева), яке по суті, добре пояснює мотиви майбутньої «столичності» Харкова. «У нас скликається з'їзд (Всеукраїнський з'їзд рад.) З'їзд має бути комуністичним. Якщо з'їзд буде у Харкові – центром з'їзду буде Донецький басейн, а Києві – Київський і Волинський та інші райони. Есерівська небезпека завелика, тому Київ непридатний» Інша частина -- Бубнов, Пятаков і Раковський – стояли за те, щоб столиця була перенесена до Києва. Це питання було вирішене на користь Києва. [2, с. 18].

До III Всеукраїнського з'їзду рад (6 – 10 березня 1919 р.) питання про столицю принципово було вже узгоджене. У перші години його роботи Християн Раковський після вітальних промов звернувся до делегатів з'їзду з такими словами: «Товариші, перед тим, як перейти до виборів президії, я від імені уряду буду просити З'їзд затвердити одне наше важливе рішення: бажаючи довести усім українським робітникам та селянам, а ще більше усім нашим ворогам зовнішнім та внутрішнім, що сучасна радянська влада на Україні є всеукраїнською радянською владою, уряд вирішив перенести столицю з Харкова до Києва. Пропоную З'їзду утвердити це рішення вставанням» [2, с.18]. Таким чином, рішення про визнання Києва столицею України було затверджено найвищим органом влади України – Всеукраїнським з'їздом рад

В одному більшовицькі керівники УСРР виявили рішучість: наприкінці березня 1919р. вони все-таки переїхали в Київ, не узгоджуючи питання про українську столицю з Москвою. Можливо, що Х. Раковський та його оточення не бачили альтернативи Києву як столиці і навіть не здогадувалися, що таке рішення треба погоджувати

у вищій інстанції. Це викликало незадоволення більшовицького центру завеликою, як на його погляд, «самостійністю» українських владних органів під час ухвалення тих чи інших рішень. Як видно з постанови ЦК РКП(б) від 8 квітня 1919 р., центральне партійне керівництво у непрямій формі наполягало на тому, щоб статус української столиці перебрав на себе Харків.[3, с. 73-75]. Однак у квітні – серпні 1919 р. про наміри Кремля повернути політичний центр УСРР до Харкова не йшлося.

Київ залишався столицею УСРР до від'їзду звідти вищих урядовців 30 серпня 1919 р. в наслідок наступу денікінських військ. Та й після цієї евакуації саме Київ вбачався центром майбутньої радянської України. Взимку 1919 – 1920 рр. наступ Червоної Армії знову поставив Україну під контроль більшовиків. 11 грудня 1919 р. радянські війська зайняли Харків. а 16 грудня – Київ. 11 грудня в Москві було утворено надзвичайний орган радянської влади в Україні – Всеукраїнський революційний комітет, який незабаром перебазувався в Україну, але не в Київ, хоча вже була така можливість, а в Харків.

У численних постановах і резолюціях з українського питання, ухвалених у листопаді – грудні 1919 р. питання про столицю радянської України не ставилося, тому що під впливом військових успіхів серед центрального партійного керівництва поширилися настрої на користь злиття України з Росією. Актуалізувалося знову питання чи існуватиме взагалі сама Україна як радянська республіка? Після довгих дискусій VIII Всеросійська партконференція у грудні 1919 року прийняла резолюцію «Про радянську владу на Україні», в якій партійний центр пішов на «поступки» українцям, визнавалася формальна незалежність УСРР за умови побудови єдиної централізованої системи управління народним господарством і обороною безпосередньо з Москви.

Впродовж грудня 1919 – січня 1920 р. Харків остаточно утвердився як політико-адміністративний центр радянської України, де факто став її столицею і, попри ряд формальних неузгодженостей, залишався таким до 1934 р. Офіційних заяв про перенесення столиці з Києва в Харків не існує, все було зроблено явочним порядком. До 1929 р. немає жодного офіційного документа, який би формально відмінив рішення III Всеукраїнського з'їзду рад про визнання Києва столицею України. Лише в новій Конституції ухваленій XI Всеукраїнським з'їздом рад у травні 1929 р. було зазначено « 82. Столиця Української соціалістичної радянської республіки є місто Харків».[2, с.22 -23]. Через багато років у літературі стала поширюватися версія про неможливість розміщення урядових установ у Києві внаслідок його майже прикордонного розташування.

Перенесення столиці з Харкова у Київ відбувалося в зовсім іншій етнополітичній ситуації. Були остаточно вирішені внутріпартійні проблеми, державна партія позбулася будь-яких політичних суперників. зміцнилась особиста влада Сталіна. Був встановлений повний контроль над українським селом, доречно нагадати, що впродовж 1921-1932 рр. на теренах України загинуло за приблизними підрахунками близько 100 тисяч безпосередніх учасників збройних повстань. [4] Упокоривши село голодомором і знищивши потенційних носіїв сепаратизму, позбавивши українське суспільство здатності чинити відкритий опір режиму, перетворивши Україну на справжню фортецю СРСР, насправді зразкову республіку як у господарському так і в політичному плані. На думку Сталіна, настав час перенести столицю із Харкова в Київ.

Вперше на вищому партійно-державному рівні питання про перенесення столиці пролунало 18 січня 1934 р. на Пленумі ЦК КП(б)У, де було заявлено, що ЦК ВКП(б) пропонує столицю України перенести до Києва. XII з'їзд КП(б)У, який відбувся 18–23 січня 1934 р. в Харкові, ухвалив резолюцію «Про перенесення столиці Української Соціалістичної Радянської Республіки в місто Київ». В резолюції зазначалося: «Зважаючи на зміцнення основних промислових районів України, утворення областей, що полегшують керівництво цими промисловими районами України (Донбас, Харків, Дніпропетровськ), маючи на увазі необхідність наближення уряду України і центрального партійного та радянського апарату до найважливіших сільськогосподарських районів, якими є райони, розташовані на Правобережжі України, а також для дальшого і швидкого розвитку національно-культурного будівництва і більшовицької українізації на базі індустріалізації й колективізації, -- перенести столицю України у місто Київ, що є її природним географічним центром, Строк переїзду – осінь 1934 року». Цього ж дня відповідну постанову ухвалив ВУЦВК. [2, с. 49 - 50].

Наскільки відповідала дійсності наведена аргументація. По-перше увагу привертає інтерпретація назви тогочасної України. В заголовку постанови йдеться про УСРР, а в тексті – про Україну, що в той час це були поняття не тотожні. По – друге, аргумент щодо Києва як «природного географічного центру» -- надуманий. Київ, що знаходився неподалік західного кордону не міг бути географічним центром УСРР, а лише всієї України, тобто із західноукраїнськими землями включно. По-третє, аргумент про необхідність наближення уряду України та центрального партійного і державного апарату до найважливіших сільськогосподарських регіонів звучить непереконливо з огляду на те,

що партія міцно вкоренилася не тільки в промислових містах, а й сільській місцевості. По- четверте, про яке забезпечення дальшого і швидкого розвитку національно-культурного будівництва та більшовицької українізації може йти мова, коли, здійснюючи політику українізації, режим водночас переслідував національну інтелігенцію. По-п'яте, на зв'язок столичного статусу міста з історією українського народу постанова не вказувала. Власті загравали з національними почуттями громадян України і чудово усвідомлювали політичне значення свого кроку, але не могли цього визнати, бо довелося б пояснювати причини попереднього перенесення столиці в Харків. [2, с.50 -51].

Переїзд вищих партійних і радянських установ УСРР в Київ відбувся 24 червня і започаткував новий столичний відлік міста.

Список використаних джерел та літератури:

1. Українська Центральна рада. – Т. 2 10 грудня 1917 – 29 квітня 1918 р. –К.,1997. С. 181.
2. Від України до УРСР. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції до 80- річчя перенесення столиці радянської України до міста Києва. Київ 12 грудня 2014 р. – К.: Інститут історії України НАН України, 2016. – 268 с.
3. Роль столиці у процесах державотворення: історичний та сучасний аспекти. Матеріали науково-практичної конференції. Київ 28 лютого 1996 року. – К.: НАН України, Інститут України НАН України, Інститут держави і права імені В. М. Корецького, НДІ соціально-економічних проблем (м. Київ), Ліга історичних міст України, 1996. – 132 с.
4. Зятьєв Сергій. Від ярма комунізму// День. 2019. – 6 серпня.

*Єгоров Владислав Володимирович,
кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

УКРАЇНСЬКА МОВА, ЛІТЕРАТУРА ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІЄТВОРЕННЯ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ П.О.КУЛІША

Серед спадщини знаного представника українофільського руху першої половини– середини ХІХ ст. одного з провідників Кирило-Мефодієвського товариства П.О. Куліша (1819–1897) значне місце займало висвітлення проблем пов'язаних з розвитком української державницької думки ХІХ ст. В його спадщині йшлося про майбутній